

*Become a Teacher!
Стани учител!*

ВИДОВЕ УПРАЖНЕНИЯ В ОБУЧЕНИЕТО ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК С ОГЛЕД ФОРМИРАНЕ НА ЕЗИКОВИТЕ ПОНЯТИЯ „СЪЩЕСТВИТЕЛНО ИМЕ“, „ПРИЛАГАТЕЛНО ИМЕ“ И „ГЛАГОЛ“ (ВТОРИ КЛАС)

Марта Николова

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Резюме. Упражнението е основен метод в обучението по български език. В този контекст в статията се предлагат три групи упражнения с оглед формирането на езиковите понятия „съществително име“, „прилагателно име“ и „глагол“ от ученици във втори клас.

Keywords: language notions, noun, adjective, verb, exercise, Bulgarian language, 1st - 4th grade

Според педагогическите изследвания упражнението е основен метод на обучение. То се определя като единство от близка цел и повтарящи се (съобразно даден еталон) действия на учениците и учителя за постигането на целта. Това насочва към две основни характеристики на упражнението в контекста на обучението по български език – за да се постигне набеязаната цел, съзнателно се повтарят аналогични действия с езиковите единици (например при морфологичния анализ се открива езиковото явление, определят се основните характеристики и функцията му); повторенията на действията се правят по даден еталон.

Като се имат предвид целите на началното обучение по български език – информационно-познавателни и комуникативно-практически, както и етапите за формиране на езиковите понятия, диференцирам три групи упражнения за формиране на езиковите понятия „съществително име“, „прилагателно име“ и „глагол“ от ученици във втори клас:

- упражнения за формиране на езиковедска компетентност;
- упражнения за формиране на езикова компетентност;
- упражнения за формиране на комуникативна езикова компетентност.

Към първата група се отнасят: упражнения за разпознаване на езиковите явления, упражнения за морфологичен анализ, упражнения за допълване на думи и изрази и творчески задачи.

Към *втората* група спадат упражнения за редактиране, игрови упражнения и тестови задачи.

Към *третата* група се причисляват упражненията за трансформиране (преобразуване) на думи, изречения и текстове и упражненията за съставяне на изречения и текстове.

Важно значение за формирането на всяко от морфологичните понятия имат упражненията за *разпознаване на езиковите явления*. Упражненията за разпознаване са „най-елементарни и са свързани с откриване на езикови явления в контекста“ (Dimchev, 2010: 165). Например такива задачи са: „Подчертайте всички съществителни имена в текста“, „Подчертайте само съществителните имена в женски род в текста“, „Извадете в две колони глаголите в единствено и множествено число от текста“ и др. под.

Овладяването на всяко езиково понятие започва с най-елементарна дейност, но то се превръща в недостатък, когато тя преобладава. Затова упражненията за разпознаване на езиковите явления трябва да се използват умерено в началното обучение по български език и могат да бъдат съчетани с други по-сложни задачи или с някои интерактивни методи на обучение.

Морфологичният анализ в началното училище „предполага характеризиране на думата като част на речта по следните признаци: общо значение, вид, морфологични характеристики, синтактична функция (когато се прави анализ на дума, представена в контекст)“ (Georgieva, Zdravkova, Yoveva, 2011: 145).

В началните класове морфологичният анализ е непълен. Той се включва в уроците по български език „с цел анализ на езиковата единица като част на речта“ (Yordanova, 2013: 145).

Например след упражнение за разпознаване на езиковите явления на учениците във втори клас може да се постави следната задача: „Определете вида, рода и числото на съществителните имена, които извадихте от текста“.

Задачите за морфологичен анализ не са сложни за малките ученици. Трудностите се изразяват само в определяне на постоянните и непостоянните морфологични признаци. Честото използване на такива задачи в часовете по български език може да служи не само за „анализ на езиковата единица като част на речта, а и за усъвършенстване на правоговорните и правописните умения на малките ученици“ (Yordanova, 2013: 145). Например във втори клас задачата може да бъде следната:

„Прочетете думите *хубав, лъскав, гърбав*.

1. Определете какви са като част на речта.

2. Посочете морфологичните им признаци – род, число.

3. Различават ли се по изговор и правопис думите? Защо?“ (Yordanova, 2013: 145).

Може да се **обобщи**, че упражненията за разпознаване на езиковите явления и морфологичният анализ могат да се използват както в уроците за нови

знания, така и в уроците за упражнение и обобщение и преговор. Чрез тези видове упражнения малките ученици осъзнават същностните характеристики на изучаваното езиково явление и формират представи за някои техни специфични особености, предвидени за овладяване в съответния клас.

Важно място в системата от упражнения в началното обучение по български език заемат *упражненията за допълване на думи и изрази*. Те служат както за усвояване на нови знания, така и за затвърдяване на знания и умения. В началото се започва с по-елементарни операции, които не би трябвало да затрудняват 8-годишните.

Например задача от вида:

Попълнете пропуснатите думи в текста. Помогнете си с информационното каре под текста.

Есен

Горските ..... са готови за зимата. Застудее ли, ще се скрият в уютните си ..... . Тарльо ще спи зимен ..... . Зайо ще търси нощем ..... . Денем със Зайка ще се крият от Лисана.

Упражненията за допълване на думи и изрази могат да се използват заедно с упражненията за морфологичен анализ, когато понятието е формирано заедно със своите граматични категории, предвидени за изучаване в съответния клас. Например:

Изберете подходящото съществително име (прилагателно име, глагол):

Кума Лиса има няколко малки (лисиче, лисичето, лисичета) .....

Атанас е (добър, добра, добро) ..... ученик.

С много труд лястовичката (прави, правят) ..... гнездото си.

Помощните думи могат да се заменят с картинки, ако упражнението е направено под формата на презентация. По преценка на учителя задачата може да се усложни, като се премахнат „помощниците“ и учениците сами измислят подходяща дума или израз за изречението.

Ще се **обобщи**: упражненията за допълване на думи и изрази поставят 8-годишните в различни комуникативни ситуации, близки до тях, и под

формата на разнообразни загадки и ребуси малките ученици овладяват достъпно информацията, предвидена за изучаване.

В помощ на обучението за формиране на морфологичните понятия съществително име, прилагателно име и глагол във втори клас могат да се използват и *творческите задачи*. Те дават свобода на учениците и улесняват овладяването на езиковите понятия и техните граматични категории. Поставени в различни житейски ситуации (често въображаеми), по практически път децата овладяват с лекота абстрактния езиков материал. Такива задачи са:

Къде трябва да застане ученикът и къде ученицата?

ЕДИН

ЕДНА

Запиши названието на животното в съответната колона.

един кон

една лисица

едно мече

Творческите задачи често могат да бъдат пресъздадени и под формата на игра, чрез която децата неусетно овладяват абстрактния езиков материал. 8-годишните попадат в различни социални роли, които са близки до техните интереси и провокират любопитството им за изпълнение на поставената задача.

Творческите задачи съдействат за подобряване и усъвършенстване на правоговорната, правописната, езиковата и комуникативноречевата култура на малките ученици.

В **обобщение** на всичко казано може да се заключи, че групата на упражнението за формиране на езиковедска компетентност дава възможност за плавно овладяване на абстрактния езиков материал и достатъчно свобода на учителя за използването на иновативни методи и похвати в началното родноезиково обучение.

Към групата на упражненията за формиране на езикова компетентност се включват *упражненията за редактиране*, които също играят важна роля за формирането на морфологичните понятия съществително име, прилагателно име и глагол във втори клас. „Редактирането е лингвистична процедура за постигане на единство между замисъл и речева реализация, за най-точно и адекватно предаване на информация от говорещия към възприемащото лице“ (Georgieva, Zdravkova, Yoveva, 2011: 149). Редактирането като понятие и видовете редакции – редактиране чрез замяна, редактиране чрез добавяне, редактиране чрез съкращаване и редактиране чрез промяна на думи и изрази – се въвеждат в трети клас. Основната му задача е да формира у децата умения за бдителност и откриване както на чужди грешки, така и на свои.

Във втори клас задачите за редактиране могат да бъдат по-опростени с оглед на придобитите знания и умения на 8-годишните. Например: „Поправете прилагателните имена така, че да са вярно съгласувани по род и число със съществителните“, „Поправете сгрешените съществителни имена (прилагателни имена, глаголи) в текста“, „Заменете прилагателните имена с подходящи, за да бъде по-ясен текстът“.

Упражненията за редактиране могат да бъдат в устна или писмена форма, под формата на презентация, с вплитане в тях на интерактивни методи (светкавица, аквариум, брейнсторминг и др.), чрез което се подобрява езиковата култура на малките ученици.

Възрастта 7 – 11 години налага използването на игрови упражнения като част от обучението по български език, в частност при формиране на морфологичните понятия съществително име, прилагателно име и глагол. Упражненията с игрови характер се използват в урока по български език, когато съответната морфологична особеност е вече овладяна. Играта дава възможност на малките ученици да влязат в контакт помежду си и с учителя и стимулира тяхната активност. Те се учат да работят в сътрудничество. „В контекста на играта учениците съхраняват увлеченост, заинтересованост и самостоятелност с поощряване на бързина на реакциите, находчивост, съобразителност, сплотеност, взаимопомощ“ (Radev, 2016: 95). Граматичните норми „се затвърдяват по нов, различен, но достъпен и увлекателен за децата начин“ (Yordanova, 2013: 148).

Например с игрите „Чифтови картинки“ и „Назови какъв“ се проверяват уменията на учениците за съгласуване на прилагателните имена със съществителните по род и число.

Игра „Чифтови картинки“

Игров замисъл: проверка на уменията за съгласуване на прилагателните имена със съществителните и правилната им употреба в множествено число.

Необходими материали: нарисувани картинки.

Съдържание: учителят е подготвил картинки – на едната част от тях са нарисувани животни, а на другата част – част от тялото или облеклото на животното. На някои картинки има повече от едно животно. Всяко дете си тегли по една картинка. След това учениците съобщават на глас какво е нарисувано на тяхната картинка и по ключовите думи започват да търсят другарчето си. Играта има за цел учениците да намерят своята половинка, т.е. другата картинка, като спазват условието за правилно съгласуване на прилагателните имена със съществителните (например: на едната картинка е нарисувано мече, на другата – кафяво ушенце и т.н.).

Игра „Назови какъв“

Игров замисъл: обогатяване на активния речник на учениците, проверка на уменията за съгласуване на прилагателно име със съществително по род и число.

Необходими материали: платнени торбички, картинки с нарисувани герои.

Съдържание: учителят чете приказка на децата (най-често приказки за животни). След като са осмислили текстът и са се запознали с основните герои, започва играта. Учителят разделя децата на отбори. Всеки отбор има в „торбичката“ си по няколко герои от приказката. Целта на играта е учениците да измислят повече признаци за съответния герой, като спазват условието за правилно съгласуване на прилагателните имена със съществителното (напр.

малки козлета, голям вълк, добри джуджета, красиво момиче, зла вещица и т.н.). Останалите отбори трябва да отгатнат за кой герой се говори. Печели отборът, който има най-много верни отговори.

Може да се **обобщи**: игровите упражнения се използват най-често в уроците за упражнение и обобщение и преговор и стимулират детската активност и самостоятелност. Чрез тях формираното вече езиково явление се обогатява по нов, различен начин. Чрез играта плавно и неусетно 8-годишните затвърдяват своите знания и умения в нови ситуации.

В началното обучение по български език свое място имат и тестовите задачи. Те се използват най-активно в уроците за упражнение и за обобщение и преговор и служат за систематизиране и обобщаване на придобитите знания и умения на малките ученици. Такъв вид задачи могат да се използват и в началото на часа за бързо припомняне и актуализиране на знанията по съответната тема.

Тестовите задачи могат да бъдат и под формата на онлайн тестове или презентация. Например:

В кой ред всички думи са съществителни имена?

- а) паун, глава, чанта
- б) кокиче, играя, цветен
- в) орех, скачат, самолет

В кой ред има само съществителни имена от среден род?

- а) слива, килим, шише
- б) кошче, лале, море
- в) чаша, мече, река

С кои думи се открива родът на съществителните имена?

- а) един, много, двама
- б) какъв, каква, какви
- в) един, една, едно

Тестовите задачи могат да се използват в началото или в края на всеки урок за бърза проверка на усвоения езиков материал. Те учат децата на бдителност и самостоятелност чрез откриването на верния отговор измежду много други грешни.

В **обобщение** на казаното може да се заключи, че чрез упражненията за формиране на езикова компетентност учениците, поставени в различни житейски ситуации, близки до техните интереси, обогатяват придобитите знания и формират езикови и комуникативноречеви умения за продуктивно общуване.

Упражненията за трансформиране (преобразуване) на думи, изречения и текстове намират широко приложение в началното обучение по български език, защото служат като „средство“ за мотивиране действията на учениците; за преподаване и усвояване на нови знания и умения; за затвърдяване и практическо прилагане на изученото; за проверка и оценка на резултатите от

образователния процес“ (Dimchev, 2010: 170). Езиковите промени, които учениците извършват при този вид упражнения, стимулират детското мислене и активизират познавателните им възможности. 8-годишните се запознават с изразното богатство на българския език и формират умения да използват това богатство в различни комуникативни ситуации. От този вид са упражненията: „От дадените съществителни имена образувайте съответните глаголи“, „Променете числото на глаголите в текста. Внимавайте за числото на съществителните и прилагателните имена“.

В края на всяко упражнение за преобразуване е хубаво да се направят изводи и обобщение върху съответната граматична особеност, която е била цел на задачата.

Упражненията за съставяне на изречения и текстове се използват успоредно с упражненията за трансформиране на думи, изречения и текстове. Те „имат най-пряко отношение към формирането на комуникативноречевата компетентност. Свързани са с динамичните аспекти на езика, с овладяването на различни дискурсни техники, нужни за постигане на учебни цели“ (Dimchev, 2010: 174).

В началните класове (по-конкретно във втори клас) съставянето на изречения е по-елементарната езикова процедура. Например задачи от типа: „С дадените съществителни имена (прилагателни имена, глаголи) съставете изречения“ или „От дадените думи съставете изречения. Думи за справка: е, във, Атанас, втори, ученик, клас“ не биха затруднили 8-годишните, но помагат за усъвършенстване на правоговорните, правописните и езиковите норми.

В упражненията за съставяне на текст комуникативната задача трябва да е ясна и точна: „Избери си един сезон, който ти е любим. Състави кратък разказ за него и го разкажи на съучениците си, за да разберат защо го харесваш най-много от всички. Запиши текста“. При тези упражнения учениците усъвършенстват уменията за единство между тема и съдържание, уместно използване частите на речта, спазване на правописните норми на съвременния български език.

Ще се обобща: упражненията за трансформиране (преобразуване) на думи, изречения и текстове и упражненията за съставяне на изречения и текстове успешно автоматизират уменията на малките ученици за съгласуване на частите на речта по род и число, без да е нужно задачите да се експлицират като лингвистични. Те помагат за усъвършенстване на комуникативноречевите умения и компетентности на 8-годишните чрез включване в уроците на различни по вид и съдържание текстове.

В заключение се открояват **изводите**:

1. Основен метод за формиране на езиковите понятия „съществително име“, „прилагателно име“ и „глагол“ във втори клас е упражнението.

2. С оглед на водещите цели на обучението по български език и етапите за формиране на посочените морфологични понятия се диференцират три

групи упражнения: упражнения за формиране на езиковедска компетентност, упражнения за формиране на езикова компетентност и упражнения за формиране на комуникативна езикова компетентност.

3. Чрез тези упражнения малките ученици усвояват базисни знания с инструментален характер за основни морфологични категории, както и умения, необходими за успешната им речева комуникация.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Dimchev, K. (2010). *Osnovi na metodikata na obuchenieto po balgarski ezik*. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski" [Димчев, К. (2010). *Основи на методиката на обучението по български език*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].
- Georgieva, M., Zdravkova, St. & Yoveva, R. (2011). *Obuchenieto po balgarski eziki i literatura v nachalното uchilishte*. Shumen: Universitetsko izdatelstvo "Episkop Konstantin Preslavski" [Георгиева, М., Здравкова, Ст. & Йовева, Р. (2011). *Обучението по български език и литература в началното училище*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“].
- Radev, Pl. (2016). *Kratka didaktika*. Plovdiv: Fast Print Buks [Радев, Пл. (2016). *Кратка дидактика*. Пловдив: Фаст Принт Букс].
- Yordanova, D. (2013). *Lingvometodicheski aspekti na obuchenieto po pravogovor i pravopis v I – IV klas*. Veliko Tarnovo: VTU "Sv. Sv Kiril i Metodiy" [Йорданова, Д. (2013). *Лингвометодически аспекти на обучението по правоговор и правопис в I – IV клас*. Велико Търново: ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“].

TYPES OF EXERCISES IN TEACHING BULGARIAN WITH A VIEW TO FORM THE LANGUAGE NOTIONS OF NOUN, ADJECTIVE AND VERB (SECOND GRADE)

Abstract. Exercise is a major method in teaching Bulgarian. In this context, this article presents three groups of exercises with a view to form the language notions of noun, adjective and verb in the second-grade-students.

✉ **Mrs. Marta Nikolova, PhD Student**
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
Veliko Tarnovo, Bulgaria
E-mail: martiness84@abv.bg